

Késő császárkori és kora népvándorlás kori lószerzőmök a Kárpát-medencéből

jelige: lószerzőmök

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. Lószerszámzat.....	3
2. 1. Zabla.....	5
2. 2. Kantár	10
2. 3. Csatok és szíjvégek	17
2. 4. Nyereg	19
2. 5. Egyéb lovakkal kapcsolatos tárgyak	24
2. 6. Rekonstrukciók.....	25
3. A leletegyüttesek elemzése	27
4. Összegzés	32
5. Felhasznált irodalom.....	34
Mellékletek (katalógus, térkép, táblák)	

1. Bevezetés

Dolgozatom célja összegyűjteni, valamint elemezni a Kárpát-medencei késő császárkori és kora népvándorlás kori lovas temetkezéseket és halotti áldozatokat. Főként azokat a lelőhelyeket, melyek lószerszámai valamilyen módon kapcsolódnak a steppei lovasnomádokhoz. Tipologizáltam, leírtam és elemeztem a tárgyakat, és megkerestem párhuzamaikat, hozzávetőlegesen meghatároztam a népcsoportokat, amelyek hatással voltak egy-egy tárgy díszítésére. A dolgozatom megvalósításában nagy segítségem volt, hogy szabadon kutathattam a mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum könyvtárában, ahol a legtöbb régi és új külföldi szakirodalom elérhető volt.

Elsőként adott szempontok alapján vizsgáltam a leletegyütteseket, majd alfejezetekbe osztva mutatom be a lószerszámzat részeit (zabla, kantár, csatok és szíjvégek, nyereg, egyébek lóhoz köthető tárgyak).

Az utolsó fejezetben kronológiai csoportokba osztom a lószerszámokat, és megpróbálok rámutatni a Tejral féle kronológia előnyeire és hátrányaira. Végül összegzem gondolataimat, kutatásomat, valamint röviden kitekintek az 5. sz. végi lószerszámokra.

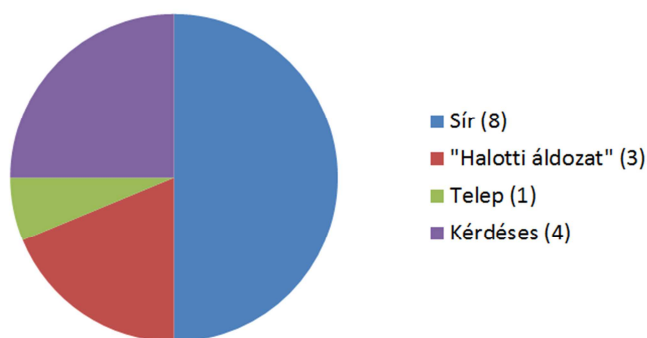
Az összes lehetséges leletet figyelembe vettem a lelőhelyeken. A relatív kronológiai és a lelethorizonttal kapcsolatos ismereteim alapján mutatom be a leletanyagokat és azokkal kapcsolatos információkat, elemzéseket. Az összegyűjtött leletek mind a Kárpát-medencéből származnak, ám igen szórطان helyezkednek el. Következésképpen nem vehettem kézbe a tárgyakat, szakirodalom alapján dolgoztam az anyagokkal.

2. Lószerszámzat

Az 5. sz. első felétől a lószerszámok a női és férfi elit tagjainak sírjaiban jelentek meg. A hun depókat és halotti áldozatokat a fegyverek és a lószerszámzat alapján ismerik fel a kutatók. A mellékletadás szokásának előképe a lovasnomád alán vezető rétegnél keresendő, amelynek egy része a hunok, másik része pedig a rómaiak szolgálatban állt. A korai 5. században poncolt veretek és csatok jellemezték ezt a csoportot, azonban a „divat” megváltozott az 5. sz. során. Megjelentek a színes kőbetétek és a cloisonné díszes tárgyak (KOCH 2003, 45–46). Vizsgálatom során is arra próbálok választ kapni, milyen hatások érték a tárgyakat, illetve mely időszakról számolhatunk megjelenésükkel.

Az általam összegyűjtött és megvizsgált tizenhat¹ lelőhely előfordulását vizsgálva megállapítható, hogy a leletek többsége a Dunántúlról került elő [1. térkép]. Ez alapján helytálló lenne, hogy a hunok és csapataik ezen a helyen, a korábbi Pannonia provincia területén telepedtek le, azonban a nyíregyháza-orosi és a szeged-nagyszéksósi leletek miatt áértelmezendő ez a feltevés.² Ezek alapján talán az egész Kárpát-medencét elfoglalták, s várható még több hasonló lelet előkerülése a keleti régióban is.

Emellett megvizsgáltam az előkerülés körülményeit és a leletek gyakoriságát is. A körülményeket tekintve nyolc leletegyüttes származik sírből, három „halotti áldozatból”, egy telepről (Nyíregyháza-Oros) és négy együttesnek kérdéses az előkerülése [1. ábra].³ A gyakoriság elemzésekor megfigyelhető, hogy a leggyakrabban előforduló tárgytípus a zabla (10), a kantár- (9) és a nyeregveret (10). A szíjvégek, a csatok viszonylag gyakoriak, míg a nagajkák ritkák. „Lószoborból” pedig egy darab található a Kárpát-medencében [2. ábra].

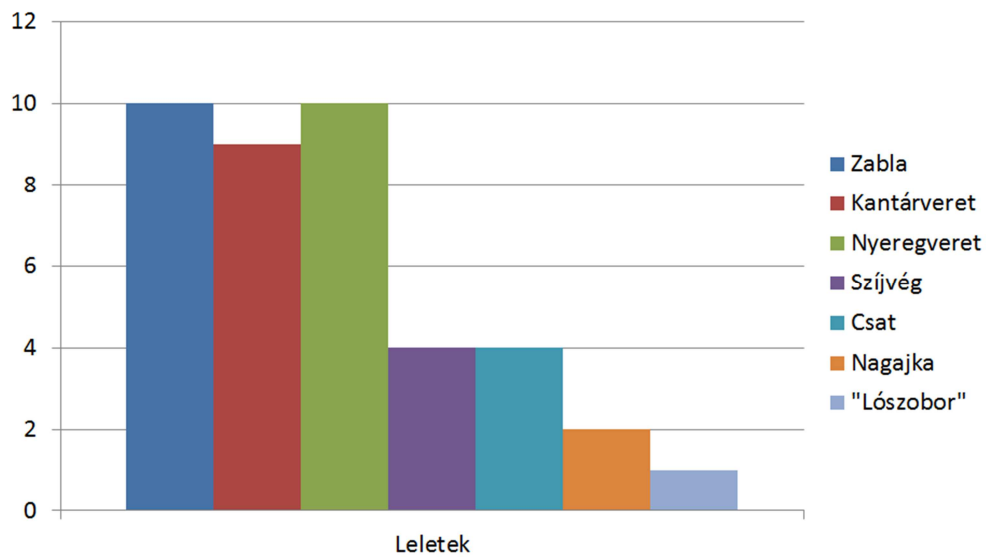

1. ábra: Az előkerülés körülményei.

¹ Ebből tizenöt vetíthető térképre.

² Az apahidai kilóg ebből, hiszen a hunkort közvetlenül követő időszak ötvöstechnikáját tükrözi, viszont nagy hasonlóságot mutat a nagyszéksósi lószerszámokkal formailag és technikailag is.

³ Bátaszék, „Buda”, Göd-Bócsaújtelep, Magyarország.

2. ábra: A leletek gyakorisága

A gyakoriság alapján feltételezhető, hogy minden hátló rendelkezett díszes kantárral és nyereggel, azonban ehhez nem minden esetben társultak díszes csatok, szíjvégek, valamint nagajka és „lószobor”.

2.1. Zabla

A zabla a ló fékezésének és irányításának legfontosabb eszköze. Általában vasrudakból áll, amelyek csuklósan kapcsolódnak össze. Ez a része, a szájvas kerül a ló szájába, és ehhez csatlakozik egy karika, melyhez a kantárszíjat rögzítik. A népvándorlás korban előszeretettel díszítették a zablák oldalát bronzból, illetve ezüsből készült pálcákkal. Ezeket az oldalpálcákat bevonhatták aranyfóliával, lyukaszthatták, bordázhatták is. A pálcának emellett az is szerepe volt, hogy a zabla egy erős rántást követően ne tudjon átcúszni a ló száján (SZÖLÖSSY 1993, 566).

A hunok *„éjt és nappalt lovon töltötték és gondoskodtak róluk”* (Ammian. XXXI. 2. 7, 19) írta róluk és az alánokról Ammianus Marcellinus, így nem meglepő, hogy a Kárpát-medencei hunkori temetkezések jellemző lelete a zabla. Kérdés, hogy a hunkori zabla honnan származik. A leletek jellegzetesek és hasonlóak a bosporusi gazdag és az „előkelő” steppei temetkezésekhez, de a számunkra kulcsjelentőségű egyenes zablapálca a hunokkal jelent meg Közép-Európában (AHMEDOV 2001, 363–365).

A zablák alapvetően két csoportba sorolhatók a pálca alapján (gyűrűs és pálcás). A gyűrűk 2,5–3,5 cm átmérőjűek voltak, s bronzból vagy ezüsből készültek. Általában minden gyűrűhöz tartozott egy-két fémfeszítő, melyek kettőbe hajtott, keskeny lemezek voltak. Külső oldalukat gyakran arany lemezzel borították és berakásokkal díszítették. A zablafeszítő lemezeket csapszegekkel erősítették a gyeplő bőr szíjához. Ehhez hasonló díszítésű zablák kerültek elő Apahidáról, Magyarországról és Untersiebenbrunnból.⁴ A zablapálca két altípusba is sorolható. Az első egy négyzetes hurokkal kapcsolódott a zablához, s a rúd felső részét ívelten visszahajlították, fejét pedig egy fémből (bronz, ezüst) készült poliéder díszítette. Ehhez nagyon hasonló a lengyeltóti⁵ zabla. A második altípus oldalpálcáján két lyuk található, melyen keresztül a zablához csatlakozott. Felső része szárny alakban kiszélesedik. Közeli analógiája megtalálható Untersiebenbrunnban (ZASZECKAJA 1994, 40–42).

⁴ Kat. 16.1–2.

⁵ Kat. 16.3.

Apahida

A három zabla szerkezete egyforma, s csak a díszítésben mutatnak eltérést.⁶ A vas szájvashoz finoman megmunkált arany csövek tartoznak, amik a bordázott aranyfóliával borított fa zablapálcákat tartották.⁷ Ehhez csatlakozik egy karikán a 2–2 feszítő, melyeket ezüst tausírozással díszítettek (HOREDT – PROTASE 1972, 184–185).⁸ Ilija Ahmedov az apahidai lószerszámokat a nyugati zoomorf típusba sorolta, mivel a zabla, a kantárzat és a nyereg veretein is állat vagy madár alakot fedezett fel (AHMEDOV 2002, 17).

Budapest-Zugló

A lócsontokkal eltemetett férfi sírjában egy vaszabla szájvasának két töredékét, és a töredékes zablapálcákat találták meg, melyeken jól megfigyelhetők a bordázott díszítés nyomai.⁹ Látható, hogy a zablán elterjedt a rozsdas, s a tárgyon csak pontos megfigyelések segítségével vehető észre eredeti rendeltetése (NAGY 2003, 298).

Előkerült egy kerek átmetszetű, bordázott díszítésű vaspálca töredéke is.¹⁰ Eredetileg zablapálca lehetett, melyet aranylemezzel borítottak be. A 1,5 cm hosszú töredéknek közeli párhuzama a pannonhalmi zablák pálcája, amelyek szintén aranyozottak, és bordázottságuk is igen hasonló (NAGY 2003, 298). Ilija Ahmedov tipológiája alapján a zuglói zabla az I. csoport 1. típusába sorolható, amelynek jellemzője a nagy, kerek karika és a rúd alakú zablapálca. Altípusba nem lehet besorolni a zablapálca mérete miatt (AHMEDOV 2001, 377).¹¹

Keszthely-Gátidomb

A leletek között volt egy többsíkú bronzpálcába és karikába foglalt, vas szájrészes zabla.¹² A zabla két darabban került elő, feltehetőleg a vas szájrész előrehaladott korrodálódása miatt. Az egyik bronz zablapálcának a fele hiányzik (BÓNA 1993, 251). A zabla vélhetően kelet-

⁶ Kat. 1.1.

⁷ Ehhez kapcsolódik a hat darab bordázott arany hüvely (HOREDT – PROTASE 1972, 186).

⁸ Párh.: Szeged-Nagyszéksós (FETTICH 1959, I. 23–25).

⁹ Kat. 6.1.

¹⁰ Kat. 6. 2.

¹¹ Párhuzamok: Pannonhalma (TOMKA 1986a, Abb. 3), Pécsüsözög (AHMEDOV 2001, Fig. 2, 26), Szeged-Nagyszéksós (ALFÖLDI 1932, XVI, 31); Oroszo.: Brut (GABUJEV 2007, 297).

¹² Kat. 8.1.

európai eredetű, s Ahmedov tipológiája alapján az I. csoport 2. típusába tartozik. A 2. típus zabláira jellemző a pálcák duzzadt végződése (AHMEDOV 2001, 378).¹³

Lengyeltóti

A férfi sírjában egy átlukasztott szárú, ívelt pálcás vaszabla volt.¹⁴ Ezüstből készült pálcái egyediek, a Kárpát-medence területén és Kelet-Európában is csak kevés hasonló került elő. A hurok, ahol a zabla szájrésze csatlakozik az oldalpálcához, nem klasszikus karika alakú, hanem átlukasztott. Ehhez csatlakoztak két oldalról a zabla 8-as alakú vas karikái. A pálca végei poliéder fejekkel díszítettek. A zabla szájrésze nem hordoz magán egyedi jegyeket, hasonló az ismert típusokhoz (BAKAY 1978, 156–158).

Ahmedov a III. csoportba sorolta, ezen belül pedig a 13. típusba. Ezeket a zablákat a lyukacsos hurok, a típust pedig a pálcák végén található poliéder fej és felső végének íveltsége jellemzi (AHMEDOV 2001, 378).¹⁵ Ahmedov szerint a poliéder végződés a zoomorf formát helyettesítheti, s a lengyeltóti zablát alán-germán hatásának határozta meg (AHMEDOV 2002, 23).

Léva

Léván egy egyszerű, karikákban végződő vas csikózablát találtak¹⁶ (BÓNA 1993, 251). A zabla elsődleges célja nem a társadalmi megkülönböztetés volt, hanem a ló, vagy akár csikó hozzászoktatása a zabla használatához. Az egyik karika levált a zabláról, de egyben megmaradt, míg a másik félbetört. A korrodálódást és a sérülést leszámítva, jó állapotban őrződött meg. Egyszerű típusa miatt nem érdemes párhuzamaival részletesebben foglalkozni, mivel hosszú időn keresztül használatban volt.

Magyarország

A berlini *Museum für Vor- und Frühgeschichte*-ben őriznek egy hiányos lótemetkezést. A tárgyakkal kapcsolatban csak annyi biztos, hogy Magyarországról valók. A három lelet közül

¹³ Párh.: Untersiebenbrunn (NOTHNAGEL 2008, Taf. 8–9); *Lengyelo.*: Jakuszowice (GODŁOWSKI 1995, Abb. 4, 1–2); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 4, 12); *Krím*: Beljausz (AJBABIN 2011, Abb. 28, 9), Kercs (ZASZECKAJA 1979, Ris. 5, 5, 16–17); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 30, 5).

¹⁴ Kat. 9.1.

¹⁵ Párh.: *Krím*: Beljausz (AJBABIN 2011, Abb. 27, 10), Kercs (BEMMANN 2010, Abb. 3, 1–2), Lucsisztoje 88. kamrásír (AJBABIN – CHAJREDINOVA 1998); *Abházia* (Grúzia): Cibilium – erőd (AHMEDOV 2007, Pl. 60, 2).

¹⁶ Kat. 10.1.

az egyik egy kerék alakú bronz karikával ellátott vaszabla.¹⁷ A karikát hozzáferrasztották a szájvashoz. A zablát a kantárhoz vékony, aranyozott ezüstlemezes feszítők erősítették (ARBMAN 1959, 9). Hasonló darabok már az 1. században is jelen voltak a keleti szarmatáknál, s a 4. századig megtalálhatók.¹⁸ Előkerülése a Kárpát-medencéből egyedi példa, ezért is lenne fontos tudni a pontos lelőhelykörülményeket ezzel a lelettel kapcsolatban, melyek sajnos nem állnak rendelkezésre. A zabla alapján korábbi időszakra keltezhető az együttes, azonban a balta alakú csüngők miatt beleillik az Untersiebenbrunn-horizontba.

Pannonhalma

A leletmentés során egy ép pálcás zablát és egy fél zablát találtak.¹⁹ Az ép zabla vasból készült, pálcáit bordázott aranylemezzel vonták be. A vas szájrész a korrodálódás miatt eltört. A fél példány ugyanolyan zabla lehetett, de csak az egyik pálcája maradt meg. Ezt is aranylemezzel borították be. A példányon égésnyomok figyelhetőek meg, ezért valószínű, hogy másik fele az áldozati máglyán vesztett el (TOMKA 1986a, 426–427).

A pannonhalmi zablák az Ahmedov féle I. csoport 1. típusának „A” altípusába, az „a” variánsba sorolhatóak. A zabla szájrésze kerek karikával kapcsolódik a pálcához (AHMEDOV 2001, 378).²⁰

Pécsüszög

A pécsüszögi zabla vasból készült, pálcái aranyozottak és bordázottak.²¹ A zabla szájrésze a rozsdá miatt szétvált. Az I. csoport 2. típusának az „a” variánsába tartozik. A zabla a kantárszíjhoz egy karikával kapcsolódik, amelyet a pálcához forrasztottak. A zablapálcának enyhén kiszélesedő végei vannak (AHMEDOV 2001, 378).²²

Szeged-Röszke-Nagyszéksós

A sok aranyelet mellett a találók értéktelennek tarthatták a vastárgyakat, így annak teljes hiánya figyelhető meg a nagyszéksósi leletanyagban. Emiatt nem meglepő, hogy a zabla

¹⁷ Kat. 11.1.

¹⁸ Párh.: *Ukrajna*: Gorodskoj (AHMEDOV 2007, Pl. 56, 1–2); *Oroszo.*: Komarov II, 8. kurgán (ZASZECKAJA 2008, Kat. 81); *Krím*: Kerics (AHMEDOV 2007, Pl. 56, 5); *Abházia*: Cibilium-8, 448. sír (AHMEDOV 2007, Pl. 56, 6).

¹⁹ Kat. 13.1–2.

²⁰ Párh.: Bp.-Zuglói (NAGY 2003, 3. kép, 11), Pécsüszög (AHMEDOV 2001, Fig. 2, 26), Szeged-Nagyszéksós (ALFÖLDI 1932, XVI, 31); *Oroszo.*: Brut (GABUJEV 2007, 297).

²¹ Kat. 14.1.

²² Párh.: Bp.-Zuglói (NAGY 2003, 3. kép, 11), Pannonhalma (TOMKA 1986a, Abb. 3), Szeged-Nagyszéksós (ALFÖLDI 1932, XVI, 31); *Oroszo.*: Brut (GABUJEV 2007, 297).

hiányzik. A leletegyüttesben található azonban egy bordázott arany hüvely, mely a zablapálca borítása lehetett.²³ Az eddig előkerült pálcákhoz képest kisebb méretű, ezért nehéz pontosabb következtetéseket levonni, de az aranylemez borításból és a bordázottságból hasonló zablapálcára következtethetünk, mint a pannonhalmi. Feltételezhetően két-két darab boríthatta a két pálcát (KÜRTI 2007, 261).²⁴

Untersiebenbrunn

Két karikás, ezüsttel bevont vas csikózablát találtak a felnőtt nő sírjában.²⁵ Ezeket valószínűleg nem a hátsó-, hanem az igáslovaknál használták, talán az előkelő nő kocsiját húzó lovak zabláit lehettek. Az egyik csikózabla karikáin egy-egy aranyozott ezüst zablafeszítő lemez található. Ezekkel rögzítették a kantárhoz. A lemez egyik oldalát poncolással és bekarcolt díszítéssel ékítették. A másik zablát két-két feszítőlemezzel rögzítették a kantárhoz, s hasonló módon csak az egyik oldaluk volt díszített (NOTHNAGEL 2008, 26).²⁶

Egy pálcás zabla pálcája is előkerült a sírból.²⁷ A pálca teteje ívelt, poliéderes díszítésű, alja kiszélesedik. Fél ovális hurkot forrasztottak a pálcákra, melyeket két-két ezüstlemez díszít. Ezekkel a zablafeszítő lemezekkel rögzítették a pálcákat a kantár szárához. A lemezek nincsenek poncolással díszítve. Valószínűleg ez a zabla tartozhatott a nő hátsólovakhoz (NOTHNAGEL 2008, 26–27).

Az untersiebenbrunni oldalpálcás zablát nehéz az Ahmedov által felállított osztályokba besorolni. Főbb jellemzői alapján a II. csoportba sorolhatnánk, de a pálca végén lévő poliéderes díszítés a III. csoportba tartozó pálcákon figyelhető meg (AHMEDOV 2001, 378).²⁸

Ahmedov szerint a poliéder végződés a zoomorf formát helyettesítheti, s így a lengyeltóti, valamint az untersiebenbrunni zablát alán-germán hatásának határozta meg [*I. Tábla, 1*]

²³ Kat. 15.1.

²⁴ Párh.: *Románia*: Apahida 2. (HARHOIU 1997, Taf. LXVI, 11–20); *Oroszo*: Sipovó 3. kurgán (MINAJEVA 1929, Abb. 16).

²⁵ Kat. 16.1.

²⁶ Párh.: *Lengyelország*: Jakuszowice (GODŁOWSKI 1995, Abb. 4, 1–2); *Ukrajna*: Kubej 8. kurgán, 2. sír (TEJRAL 2010, Abb. 9, 18), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 4, 12); *Krím*: Beljausz (AJBABIN 2011, Abb. 28, 9), Kercs (ZASZECKAJA 1979, Ris. 5, 5, 16–17); *Oroszo*: Nyizsnyaja Dobrinka (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 30, 5).

²⁷ Kat. 16.2.

²⁸ Párh.: *Krím*: Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI – MASTYKOVA 2007, Abb. 5, 4, 8); *Abházia* (*Grúzia*): Cibilium 377. sír (AHMEDOV 2007, Pl. 58, 4), Cibilium – erőd (AHMEDOV 2007, Pl. 58, 6).

(AHMEDOV 2002, 23). Emellett feltűnő, hogy gyakoribb a bordázott aranylemezzel bevont, pálcás zabla, s ez a típus főleg a préselt aranylemezes horizontnál jellemző. Ezek a típusok a hunok megjelenéséhez köthetők, s valószínűleg Belső-Ázsiából származtathatóak [I. Tábla, 2].

2. 2. Kantár

A kantár alapvető rendeltetése, hogy a zablát a ló szájában megfelelő helyen tartsa, biztosítsa a ló fékezhetőségét és irányíthatóságát. A szár két végét a zablavashoz csatolták, vagy zablafeszítőkkel rögzítették. A hunkorban is veretekkel díszítették a kantárt, valamint előfordult, hogy csengőt vagy kolompot akasztottak rá. A kantár mellett gyakori a szügyelő és a farhám használata is, melynek szerepe a nyereg megfelelő helyen tartása (SZŐLŐSSY 1993, 564, 568). Emellett a problémásabb lovaknál a fegyelmezésben is szerepet játszott.

A kantárt leggyakrabban a szárra felvarrt aranyveretekkel díszítették. A vereteken préselt geometriai minták vagy akár emberi maszkok is lehettek. Gyakran megfigyelhető almandin berakás is (WERNER 1956, 54).

Irina Zaszeckaja kilenc plusz egy típusra osztotta a délorosz steppén előkerült kantárdíszeket. A Kárpát-medencei kantárdíszeket ezek közül nyolc csoportba sikerült besorolnom (ZASZECKAJA 1994, 42).

Apahida

A kantár vereteit az elhunyt lábánál egy ládában találták meg.²⁹ A madárfej végződésű, illetve hegedű, korona és csillag alakú veretek rekesztechnikája nagyon hasonló a nagyszéksósi lószerszámokéhoz, bár itt már kifinomultabb a megmunkálás. Biztosan a kantárt díszítették a különböző formájú arany gyöngyök és a kisméretű rozetták is (HOREDIT – PROTASE 1972, 186–187). Ahmedov szerint a rozetták hullámszó széléi stilizált madárfejekként értelmezhetők (AHMEDOV 2002, 18).

Budapest-Zugló

A sírban egy aranylemezzel bevont, rombusz alakú bronzcsüngőt találtak, amit a hátlapja felől préseltek.³⁰ Másik oldala díszítetlen. A két lemezt bronzszegecs fogta össze. Ez a csüngő

²⁹ Kat. 1. 3–8, 11.

³⁰ Kat. 6.3.

gyakran előfordul a hunkori leletanyagban, a rekonstrukciók alapján a ló homlokát és orrát díszíthették vele (NAGY 2003, 301).³¹

A rombusz alakú csüngő peremén bordás díszű keret van, közepén pedig betét vagy bordás motívum található. A zuglói csüngő két részre van osztva, s alsó felén két kör-motívum és egy omega motívum figyelhető meg, melyet Nagy Margit cikádnak értelmez (NAGY 2007, 23). Ez a díszítés még rombusz alakú csüngőn nem fordult elő. Hasonló, fektetett jel előfordult a pannonhalmi és az ust'-al'mai téglalap alakú vereteken. A csüngőt Zaszeckaja tipológiájában a második csoportba sorolnám. Bár a díszítés nem felel meg a jellemzőinek, a forma, a funkció és a tárgytypus ugyanaz (ZASZECKAJA 1994, 42).

Lengyeltóti

A lengyeltóti kantárt gazdagon díszítették aranyozott ezüstgombokkal.³² A veretek között 43 nagyobb és 72 kisebb darab került elő. Fejük félgömb alakú, melyből egy 5 mm hosszúságú szegecs áll ki. Bakay szerint a szíjnak is 5 mm vastagságúnak kellett lennie. A nagyobb veretek a homlokon és az orrszíjon lehettek, a kisebbek pedig a kantárszáron (BAKAY 1978, 158).³³

Léva

Léván téglalap alakú, fogazott mintával díszített, préselt aranyozott bronz szíjvereteket találtak.³⁴ A veretnek jól látható a kannelúrázott bronzpánt szegélye (BÓNA 1993, 251). A verettípus a kantárdíszek negyedik csoportjába sorolható. Téglalap alakú, bordázott peremű és kőbetét nélküli (ZASZECKAJA 1994, 43).³⁵

³¹ Párh.: Pécsüszög (ALFÖLDI 1932, V, 1, 4); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 5); *Krím*: Fedoszija (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 6, 2–3), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 3, 2–3), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka (NAGY 2003, 6. kép, 5).

³² Kat. 9.2.

³³ Párh.: Tihany (PALÁGYI 1990, Abb. 13); *Lengyelo.*: Suwalki 14. kurgán (ZIEMLINSKA-ODOJOWA 1961, Tabl. VIII, 9–12); *Oroszo.*: Brut – 85 szív alakú (GABUJEV 2007, 297), Bylym-Kudinetov – 104 db (QUAST 2007, 57), Zdvizsenszkoje – 66 db (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 2).

³⁴ Kat. 10.3.

³⁵ A típus párh.: Pannonhalma – más minta (TOMKA 1986a, Abb. 6, 5–9), Pécsüszög – más minta (ALFÖLDI 1932, III); *Románia*: Concești (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 6); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 3); *Krím*: Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 7–8, 12), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 11, 1–16); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 30, 6–7, 9).

A kerek, préselt, egyik oldalukon tűzben aranyozott falerák négy bronz kapoccsal voltak a kantárra erősítve.³⁶ A töredékes falerák a rekonstrukciók alapján két oldalt díszíthették a ló fejét (ALFÖLDI 1932, 72; BÓNA 1993, 251).³⁷

Magyarország

Két darab balta alakú aranyozott ezüstlemezes bronzcsüngőt leltároztak be Berlinben, magyar lelőhelyről.³⁸ Felső részén lyukasztott függesztőfűl található. Gyöngyszalaggal körülvett fenyőágminta díszíti, közepén pedig egy poncolt minta látható.³⁹ A lelet az Untersiebenbrunn – Coşovenii-csoporttal rokon, de csak formában, a díszítése más.⁴⁰ Emellett a pontuszi aranyművességgel is rokonságot mutat.

Arbman a Sösdala-stílushoz hasonlította, mivel filigránutánzat fedezhető fel rajta, viszont hiányzik a pecsétlő technika. Az ornamentika nem kapcsolható a provinciális római munkákhoz a figurális, geometrikus minták miatt, valamint nincs összefüggés az áttört római filigránnal. Szerinte inkább a keleti filigránhoz hasonlít (ARBMAN 1959, 9–10). Untersiebenbrunn és Coşovenii mellett Dahmkerből, Gundremmingenből és Kacsinból kerültek elő nagyon hasonló darabok. A kercsi és a gigeni csak a forma miatt köthető hozzájuk, mivel kisebbek és szögletes, ékköbetétes függesztőhöz kapcsolódnak. Maga a csüngőtag díszítetlen.⁴¹

Pannonhalma

A lelőhelyen tizenkét darab préselt, téglalap alakú, arany szíjveret került elő bronzlemez betéttel.⁴² Vékony, 21 karátos aranylemezből készültek, majd ráhajlították őket a bronzlemezre. Középen egy kidomborított vonal osztja ketté a veretet. Mindkét oldalán egy, a középvonalból kiinduló omega motívum (akár stilizált cikáda) figyelhető meg. Több töredék

³⁶ Kat. 10.5.

³⁷ Párh.: Untersiebenbrunn (NOTHNAGEL 2008, Taf. 11–12); *Németo.*: Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 1); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 7. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 6, 3–4); *Krím*: Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSKIJ 1999, Ris. 3, 4).

³⁸ Kat. 11.3.

³⁹ Felmerült bennem, hogy esetleg egy szarmata tamgáról lehet szó. Azonban hasonlót nem találtam az analógiák között, viszont a balta alakú csüngőkön gyakori volt egy-egy tamga elhelyezése. Például Kercsről került elő hasonló (SAROV 1994, Abb. 2, 8–9).

⁴⁰ A pecsétlő díszítés és bekarcolás hiányzik.

⁴¹ Párh.: Untersiebenbrunn (NOTHNAGEL 2008, Taf. 14); *Németo.*: Dahmker (GEIßLINGER 1959/1961, Abb. 1, 1), Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 2); *Románia*: Coşovenii de Jos (HARHOIU 1997, Taf. XXXIV, 1–4); *Ukrajna*: Kacsin (TEJRAL 1995, Abb. 16, 7–8); *Krím*: Kercs (SAROV 1994, Abb. 2, 8–9); *Bulgária*: Gigen/Oescus (WELKOV 1936, Abb. 1, 1, 4).

⁴² Kat. 13.4.

is volt az objektumban (TOMKA 1986a, 429–431). Hasonló motívum fordult elő a Zaszeckaja által vizsgált, keleti tárgyakon is. A típusra azonban jellemzőbbek a geometrikus díszítési formák (ZASZECKAJA 1994, 44).⁴³

Három darab aranyból préselt, négykaréjos szíjelosztó dísz is volt a pannonhalmi leletek között.⁴⁴ A 20 karátos aranylemezek hátlapján kereszt alakban felerősített merevítő bronz lemezekék figyelhetők meg. Apró szegekkel rögzítették az aranylemezt a különböző vastagságú bronzlemezekre, amiknek a végét óvatosan elhajlították. A díszek apró virágokra emlékeztetnek (TOMKA 1986a, 427–429). A tárgy besorolható az első csoportba. Annyi a különbség, hogy ennél a példánynál csak stilizált keresztről van szó, nem tényleges keresztről (ZASZECKAJA 1994, 43).⁴⁵

Pécsüszög

A kantár rombusz alakú, préselt bordadíszítésű, arany csüngője formára nagyon hasonló a zuglóéhoz.⁴⁶ Mintázata levélerezetet utánoz, ami önmagában egyedi. Bronz alátéttel merevítették és a felső szélén két szegeccsel erősítették a szíjhoz (BÓNA 1993, 248–249). Ez a kantárdísz szintén a második csoportba sorolható (ZASZECKAJA 1994, 42).⁴⁷

Téglalap alakú, aranylemezből készült szíjvereteket is találtak, melyek közül néhányat szabálytalan rekeszben almandinokkal díszítettek.⁴⁸ Alátétük bronzból készült. A veretek peremét bordázással díszítették és bordás négyzet alakú mezőre osztották a téglalapot, melyekbe az almandint rakták (BÓNA 1993, 248).⁴⁹

⁴³ Párh.: Léva (ALFÖLDI 1932, XIV, 1–9), Pécsüszög – más minta (ALFÖLDI 1932, III); *Románia*: Concești (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 6); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 3); *Krím*: Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 7–8, 12), Ust'-Al'ma 957. sír Ω (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 11, 1–16); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka Ω (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 30, 6–7, 9).

⁴⁴ Kat. 13.5.

⁴⁵ Párh.: Szeged-Nagyszéksós - köbetétes (ALFÖLDI 1932, XV, 59–60); Kereszt alakú: *Németo.*: Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 5); *Lengyelo.*: Jakuszowice (GODŁOWSKI 1995, Abb. 2, 2–3); *Románia*: Coșovenii de Jos – kerék alakú (HARHOIU 1997, Taf. XXXVII, 5–8); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 1); *Krím*: Fedoszija (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 6, 1), Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI – MASTYKOVA 2007, Abb. 5, 7), Saga (ALFÖLDI 1932, XXV, 17–20), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 3, 1), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 10, 5–8); *Oroszo.*: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 4).

⁴⁶ Kat. 14.2.

⁴⁷ Párh. Bp.-Zugló (NAGY 2003, 3. kép, 10); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 5); *Krím*: Fedoszija (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 6, 2–3), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 3, 2–3), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka (NAGY 2003, 6. kép, 5).

⁴⁸ Kat. 14.7.

⁴⁹ Párh.: Léva (ALFÖLDI 1932, XIV, 1–9), Pannonhalma (TOMKA 1986a, Abb. 6, 5–9); *Románia*: Concești (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 6); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 3); *Krím*: Ust'-

Félhold alakú csüngőtagban végződő, halványszínű aranyból préselt lemezek is előkerültek.⁵⁰ Alátétük bronzból készült. A szíjhoz szögeccseléssel erősítették, melynek nyoma a tetején megfigyelhető (BÓNA 1993, 249). Zaszeckaja a nyolcadik csoportban lunula csüngőnek nevezte el a típust, amely rövid füllel rendelkezik. Általában bordás peremmel és egyszerű geometrikus mintákkal díszítették, de előfordulhat díszítés és fül nélküli példány is (ZASZECKAJA 1994, 43).⁵¹

Szeged-Nagyszéksós

A zablaszíjat díszíthették a „rókafejes”, almandin berakásos arany veretek.⁵² A lelőhelyről összesen három darab került elő (FETTICH 1953, 20). Korábban lyukvédőnek gondolták a kutatók, azonban Apahidáról nagyon hasonló veretek kerültek elő, melyek egyértelműen a zablát rögzítették a kantárszíjakhoz [I. Tábla, 3–4] (KÜRTI 2007, 261).⁵³

Két darab négykaréjos, almandin berakásos szíjelosztó is előkerült.⁵⁴ A rekeszekre négy keskeny, lapos gyűrűt forrasztottak. Találtak még egy rekeszt, melyet hasonlóan forrasztott gyűrű keretezett, így ez is egy szíjelosztóhoz tartozhatott (FETTICH 1953, 20). Hasonlóan a pannonhalmi stilizált kereszt szíjelosztókhoz, ezeknek is olyan analógiái ismertek, melyek tényleges kereszt alakúak.⁵⁵

Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 7–8, 12), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 11, 1–16); Oroszo.: Nyiznyaja Dobrinka (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 30, 6–7, 9); (kőbetétesek) Szeged-Nagyszéksós; Ukrajna: Melitopol (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 7, 5–6), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 4, 5), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 2–3, 6, 12); Krím: Fedoszija (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 6, 4–5), Kapulovka (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 8, 6, 8), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 1, Abb. 2, 4–5), Saga (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 16, 1), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 5), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 3, 4–7); Oroszo.: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 5–7).

⁵⁰ Kat. 14.8.

⁵¹ Párh.: Lengyelo.: Jakuszowice – pelta alakú (GODŁOWSKI 1995, Abb. 3, 7–8); Ukrajna: Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 6, 8), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 10); Krím: Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 3, 2–3); Oroszo.: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 9).

⁵² Kat. 15.2.

⁵³ Párh.: Románia: Apahida 2. (HARHOIU 1997, Taf. LXVI, 1 – 3).

⁵⁴ Kat. 15.3.

⁵⁵ Párh.: Pannonhalma (TOMKA 1986a, Abb. 6, 1–3); Németo.: Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 5); Lengyelo.: Jakuszowice (GODŁOWSKI 1995, Abb. 2, 2–3); Románia: Coșovenii de Jos – kerék alakú (HARHOIU 1997, Taf. XXXVII, 5–8); Ukrajna: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 1); Krím: Fedoszija (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 6, 1), Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI – MASTYKOVA 2007, Abb. 5, 7), Saga (ALFÖLDI 1932, XXV, 17–20), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 3, 1), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 10, 5–8); Oroszo.: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 4).

A szárat téglalap alakú, aranylemezről kivágott veretek is díszítették.⁵⁶ Az aranylemezre önálló rekeszeket forrasztottak, melyekben három-három almandint rögzítettek két vagy három sorban (FETTICH 1953, 20). Ezek a téglalap alakú díszek a hetedik csoportba sorolhatóak, mivel megtalálható a típusra jellemző bordás keret és a betétek is a forrasztott fészkeikben ülnek. A hátlapjukon találhatóak a csapszegek, melyekkel a kantárhoz erősítették őket (ZASZECKAJA 1994, 43).⁵⁷

Három világosabb arany, téglalap alakú lemezre kerek rekeszeket forrasztottak, melyekbe fehér kvarcokat illesztettek.⁵⁸ Szegélyét rovátkolt dróttal díszítették. Két töredékes darabot is azonosítottak. Négy, az előbbiekhöz nagyon hasonló, kvarcbeételes, szegély nélküli, vékony aranylemez is előkerült.⁵⁹ Több töredék is volt a gödörben. Egy darab rekesz is előkerült, melyben egy domború hegyikristály betét figyelhető meg (FETTICH 1953, 21).⁶⁰

Untersiebenbrunn

Feltehetőleg egy ládában temethették el az untersiebenbrunni ezüst lemezeket, melyek a kantárat díszíthették.⁶¹ Négy darab négyzet alakú, aranyozott ezüstlemez volt a sírban.⁶² A lemezek közepén található domborulat szélét és csúcsát lecsiszolták. Poncolt díszítés figyelhető meg, ami kívülről halad befelé: először trapéz alakban, majd pontok, mandulaformájú poncolások, ismét pontok, majd kettős körponcolás látható. Végül két sor rézsútos, levélformájú poncolás, négy kettős kör és középen a nyolcszorosan lecsiszolt domborulat (NOTHNAGEL 2008, 27–28). Ehhez hasonló példány csak a sipovói 3. kurgánból került elő, de azt későbbre, az 5–6. századra keltezték (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 40, 1).

A négy darab aranyozott ezüstlemezes korong talán a ló fejének két oldalát díszíthette.⁶³ Ennél is lecsiszolták a középső domborulat tetejét és széléit. A felső részén poncolás és bekarcolt díszítés figyelhető meg. Kívülről befelé haladva: pontsor, töredékes bekarcolt vonal, mandula formájú poncolás, ismét pontsor, bekarcolt vonal és egy egyenlő szárú kereszthez rendezett háromszögponcolás látható. Végül kettős körponcolással és két

⁵⁶ Kat. 15.12.

⁵⁷ Párh.: *Krím*: ismeretlen lelőhely (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 10, 4), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 4).

⁵⁸ Kat. 15.13.

⁵⁹ Kat. 15.14.

⁶⁰ Párh.: *Oroszo*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 2, 6).

⁶¹ Kat. 16.3.

⁶² Kat. 16.3a.

⁶³ Kat. 16.3b.

bevágott vonal közé beékelte háromszöggel díszítették (NOTHNAGEL 2008, 28). Két kisebb bronz alátétes, aranyozott ezüstlemez korong is előkerült.⁶⁴ Ezek erősen korrodálódtak. Felületüket poncolással és bekarcolt díszítéssel ékítették, mely virágmintára emlékeztet (NOTHNAGEL 2008, 28–29).⁶⁵

Nyolc darab téglalap alakú, aranyozott ezüstlemez is volt a leletek között.⁶⁶ Széleiket finoman ledörzsölték. Mindkét végén szárnyak figyelhetők meg, közepén pedig kör alakban kiszélesedik. Felületén szimmetrikus bekarcolt és poncdíszítés figyelhető meg. Nyolc darab szöggel erősítették a szíjra, melyeknek félgömb alakú fejük volt. Hátlapján kerek alátétkorongok lenyomata és bronzlemez alátét maradványai láthatók (NOTHNAGEL 2008, 29–30). Hasonló darabok eddig még nem kerültek elő.

Ezekről a leletekről külön két darab balta alakú, aranyozott ezüstcsüngőt is találtak.⁶⁷ A központi kettőskör alakú poncoktól sugarasan kiinduló, mandula formájú poncolás díszíti a tárgyat. Kopottságából kiindulva rendszeresen használhatták (NOTHNAGEL 2008, 30).⁶⁸

A Kárpát-medencei kantár tartozékokról megállapítható, hogy viszonylag sokszínűek. Emellett megfigyelhető egy fejlődési vonal az antik, illetve szarmata hatásától (Lengyeltóti) a germán díszítésűn át (Untersiebenbrunn) az érett cloisonné stílusú (Apahida) veretekig.

⁶⁴ Kat. 16.3c.

⁶⁵ Formai párhuzamok: Léva (ALFÖLDI 1932, XIV, 22–24); *Németo.*: Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 1); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 7. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 6, 3–4); *Krím*: Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 4).

⁶⁶ Kat. 16.3d.

⁶⁷ Kat. 16.5.

⁶⁸ Párh.: Magyarország (ARBMAN 1959, Taf. 1, 2–3); *Németo.*: Dahmker (GEIßLINGER 1959/1961, Abb. 1, 1), Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8, 2); *Románia*: Coşovenii de Jos (HARHOIU 1997, Taf. XXXIV, 1–4); *Ukrajna*: Kacsin (TEJRAL 1995, Abb. 16, 7–8); *Krím*: Kercs (SAROV 1994, Abb. 2, 8–9); *Bulgária*: Gigen/Oescus (WELKOV 1936, Abb. 1, 1, 4).

2. 3. Csatok és szíjvégek

Apahida

A sírból két arany és három különböző méretű, ezüst csat került elő, melyek a kantár részei lehettek (HORED T – PROTASE 1972, 187).⁶⁹

Bátaszék

Egy aranylemezről préselt szíjvég feküdt a Bátaszéken talált gödörben.⁷⁰ A szíjvég a sügyelő nyaki végét vagy a kantarat díszíthette (BÓNA 1993, 250). Ez a szíjvég meghosszabbított téglalap alakú, a végén pedig lekerekített. Pereme bordásan díszített és hosszirányban egy egyenes bordázott vonal található. Felső részén egy csapszeggel erősítették a szíjhoz. Ez mind jellemző a kantárdíszek kilencedik csoportjának szíjvégeire (ZASZECKAJA 1994, 43).⁷¹

Lengyeltóti

Bronzcsat került elő vas tövissel.⁷² Díszítetlen, ezért valószínűleg nem feltűnő helyen, csak a szíjak összekapcsolására használták. A csat formája jól mutatja, hogy egy 10 mm vastagságú szíjhoz erősíthették (BAKAY 1978, 158).

Léva

Cikáda szárnyú szíjvégek is voltak a sírban.⁷³ Préselt aranyozott bronzból készült és alakja egyedülálló. Megmaradt a kannelúrázott bronzpánt szegélye (BÓNA 1993, 251). A cikáda forma inkább a fibulákra jellemző, szíjvégekként nem jelentek meg máshol.

Pécsüszög

Négy darab aranylemezről préselt, gyöngyszalag díszes szíjvéget találtak a gödörben⁷⁴ (ALFÖLDI 1932, 31).⁷⁵

⁶⁹ Kat. 1.13.

⁷⁰ Kat. 3.1.

⁷¹ Párh.: Pécsüszög (ALFÖLDI 1932, III, 19–21); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 9); *Krím*: Szovhoz Kalinyina (AJBABIN 1993, Ris. 3, 13), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 6), 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 10, 2–4); *Oroszo.*: Nyizsnyaja Dobrinka (Werner 1956, Taf. 53, 10), Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 3).

⁷² Kat. 9.3.

⁷³ Kat. 10.4.

⁷⁴ Kat. 14.6.

⁷⁵ Párh.: Bátaszék (BÓNA 1993, 250); *Ukrajna*: Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 1, 1); *Krím*: Szovhoz Kalinyina (AJBABIN 1993, Ris. 3, 13), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ 1999, Ris. 3, 6),

Szeged-Nagyszéksós

Nem bizonyított, de feltételezhető, hogy az a három darab aranycsat, melyet rekeszekkel díszítettek, szintén a lószerszámzathoz tartozott.⁷⁶ Az egyik példány rekeszében almandin, egy másiknak pedig feketés szürke üvegpassza figyelhető meg, míg a harmadik darabból kiestek a betétek (FETTICH 1953, 19).

Szíjvégekből több típus is előfordult Szeged-Nagyszéksóson, de a legkülönlegesebb példány egy almandin betétes, madárfej alakú szíjvég.⁷⁷ Előkerült még egy almandin betétes arany szíjvég, két kerek fejű arany szeggel.⁷⁸ A legfelső rekeszből hiányzik a betét. Egy töredékes szíjvég is volt a gödörben, melynek keretét kannelúrázott arany szalag díszített.⁷⁹ Rekeszeiben almandin berakás figyelhető meg (FETTICH 1953, 20).

A Kárpát-medencében eddig ismeretlen, hajló szíjvégeket is találtak a lelőhelyen, melyek rekeszeiben szintén almandin található.⁸⁰ Azok a szíjvég alakú díszítmények, melyeknek rekeszeiben almandin figyelhető meg, szintén a lószerszámzatot díszíthették (FETTICH 1953, 19).⁸¹ Az utóbbihoz hasonlóak kerültek elő Concești-ben.⁸²

Untersiebenbrunn

Három darab kisméretű, aranyozott ezüst csatot is találtak a sírban, melyek a lószerszámokhoz köthetők (NOLL 1958, 68).⁸³ A csatkarika ovális, a test négyzetes és poncolással díszítették őket.

A csatok – a nagyszéksósiak kivételével – általában egyszerűek, aranyból, ezüsből vagy bronzból készültek. Emellett a szíjvégek inkább a préselt aranylemezes horizont megjelenésével terjedtek el a Kárpát-medencében, s a megnyúlt, poncolt díszítésűek a legelterjedtebbek. Már egy másik horizont előfutárai a nagyszéksósi ívelt, cloisonné díszes szíjvégei, illetve ez a típus teljesedett ki az apahidaiak esetében [I. Tábla 5–6].

957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 10, 2–4); Oroszo.: Nyizsnaja Dobrinka (Werner 1956, Taf. 53, 10); Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 11, 3).

⁷⁶ Kat. 15.16.

⁷⁷ Kat. 15.7.; Párh.: *Románia*: Apahida 2 (HARHOIU 1997, Taf. LXIII, 1–2), Concești (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 9).

⁷⁸ Kat. 15.8.

⁷⁹ Kat. 15.9.

⁸⁰ Kat. 15.10.

⁸¹ Kat. 15.11.

⁸² Párh.: *Románia*: Concești (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 7–8).

⁸³ Kat. 16.6.

3. 4. Nyereg

A nyereg a ló hátára erősített eszköz, amely az ülést teszi biztosabbá és kényelmesebbé. Készítésénél, alakja meghatározásánál tekintettel kellett lenni arra, hogy a lónak olyan részeire helyezték a nyereg és a rajta ülő lovas súlyát, amelyek alkatuknál fogva teherviselésre alkalmasak, tehát nem a hátgerincre, hanem az oldalbordákra, amelyek a rajtuk fekvő izomzatnál fogva erre kiválóan alkalmasak. A 4–5. században Európába érkező lovasnomádok (hunok és segédnépeik) egy belső-ázsiai nyeregtípust hoztak magukkal, amelyet a kínaiaktól vettek át.⁸⁴ Jellemzője, hogy aranylemez veretekkel díszítették (Altajtól a Duna-vidékig követhető ezek elterjedése, valamint még Mundolsheimban is találtak lemezeket) (NAWROTH 2004, 531). Nagyon ritkán kerültek elő *in situ*, azonban a melitopoli és a djursói megfigyelések alapján Dmitrijev rekonstruálni tudta a nomád nyerget, majd ez alapján Ambroz is rekonstruált több 5–6. századi nyerget (DMITRIJEV 1979, Ris. 5; AMBROZ 1979, Ris. 1).

Irina Zaszeckaja a délorosz steppei nyeregdíszítő fémlemezeket sajátos formájuk alapján tipologizálta. A típusokat a méretek szerint és a típusok variációit a hossz-magasság viszony szerint osztotta négy csoportba. A lemezek a háromszög és a háromszög-szerű variációitól a körívesekig fejlődnek. A lemezek díszítésében a pikkelymotívum a legáltalánosabb, s ez a díszítés jelenik meg préselve vagy poncolva. Az egyetlen eltérő díszítés, melyre Zaszeckaja is felhívta a figyelmet, a Pécsüszögön előkerült, hálómintás poncolt díszű nyereglemez. Az említett négy típus fém rátétei az 5. század első fele és a 6. század első fele között jellemezték a lovasnomád népek nyeregeit (ZASZECKAJA 1994, 46–48).

Apahida

Két egyforma méretű, egymás felé forduló sas veret díszíthette a nyereg elülső kápáját, valamint három közepes méretű rozetta (HOREDTE – PROTASE 1972, 188).⁸⁵ Az apahidai veretek alapján sikerült a nagyszéksósi nyerget rekonstruálni, ami hasonló módon nézhetett ki, csak kisebb díszítményekkel [*II. Tábla, 1–2*] (KÜRTI 2007, 260).

⁸⁴ Kínai területeken már a 4. században jelen volt ez a típus (NAWROTH 2004, 531).

⁸⁵ Kat. 1. 7, 12.

A sügyelöt nagymeretű rozettákkal, valamint sasfejes veretekkel ékíthették, amik a farhámon is lehettek.⁸⁶ Emellett a farhámról lecsüngő szíjakat díszíthették a téglalap alakú veretek (HORED T – PROTASE 1972, 189).⁸⁷ Ahmedov a szembeforduló sasokat a késő római katonai jelvényekhez köti, amelyek elterjedtek voltak a Rajna és a Duna menti területeken (AHMEDOV 2002, 18).⁸⁸

„Buda”

A lelőhelyről⁸⁹ annyi ismeretes, hogy az ott talált tárgyak 1886-ban közvetítéssel kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol „Buda” megnevezéssel leltározták be őket.⁹⁰ Egy öntött, díszítetlen, egyik oldalán összeforrasztott, négyzet alakú, arany tokos szíjvég volt a leletben. A felső, szíj felőli végét egy elkalapált fejű aranszög tartja össze. A Budapest-Újlakon előkerült, nagyon hasonló szíjvégek alapján Nagy Margit ezt is nyeregtakaró díszként határozta meg (NAGY 2004, 259). Formára sok hasonló tárgy került elő Keleten, főleg a szarmaták leletanyagából ismertek, azonban azok gyengébb minőségűek, a későbbiek pedig ékkővel díszítettek. A típus a római provinciális területeken is jelen volt, de a Kárpát-medenceiek esetében inkább lehet szó keleti származásról.⁹¹

Budapest-Újlak

A férfi sírjába 8 darab öntött, téglalap alakú, zárt oldalú ezüst szíjvéget helyeztek, mely a nyeregtakaró szélét díszíthette. A csőszerűen kiszélesedő alsó szélükön bemélyülő rovátka látható (NAGY 2004, 236).⁹²

Göd-Bócsaújtelep

A mély, meredek falú gödör legalján néhány aranyozott ezüst lemeztöredék volt, melyeken jól látszódtott a beponcolt pikkelydész.⁹³ Nem tisztázott, hogy véletlenül vagy szándékosan zárták

⁸⁶ Kat. 1.7, 9.

⁸⁷ Kat. 1.10.

⁸⁸ Párh.: Szeged-Nagyszéksós (FETTICH 1959, I, 22); *Románia*: Concești (AHMEDOV 2002, Fig. 6, 13).

⁸⁹ Az arany szíjvég mellett egy öntött, arany hagymagombos fibulát és egy öntött, kisméretű, kerek, közepén duzzadt karikájú arany csatot is bejegyeztek a leltárkönyvbe (NAGY 2004, 259).

⁹⁰ Kat. 4.1.

⁹¹ Párh.: Bp.-Újlak (NAGY 2004, 15. kép, 3–10), Jászalsószentgyörgy, Borsahalom, főhalom, Madaras-Halmok (NAGY 2004); *Horváto.*: Berkasovo (MARIJANSKI 1964, Tab. XVIII, 7); *Krím*: Kerics, Meszakszudi tanya (AMBROZ 1989, Ris. 2).

⁹² Párh.: „Buda” (NAGY 2004, 35. kép, 2); *Horváto.*: Berkasovo (MARIJANSKI 1964, Tab. XVIII, 7); *Krím*: Kerics, Meszakszudi tanya (AMBROZ 1989, Ris. 2).

⁹³ Kat. 7.1.

le a gödröt a sértetlen, illetve töredékes, római téglákkal. Mráv Zsolt szerint a gödör tartalma fél évszázaddal kerülhetett később a földbe, mint az erőd építésének kezdete (370/380as évek). Ez alapján a lemezek könnyen keltezhetők az 5. sz. első felére, hasonlóan a többi Kárpát-medencei nyereglemezhez. Bár a lemezek igen töredékesek, a mellőlük előkerülő lócsontoknak köszönhetően nem lehet kérdéses a funkciójuk. A bolygatott lósír lehetősége valószínűbb, mint a halotti áldozaté, mivel könnyen találhatunk párhuzamot felnyergelt lovak eltemetésére (pl.: Djursó) (MRÁV 2003, 97–98).⁹⁴

Léva

A nyeregdeszka pikkelydíszes, aranyozott bronz lemezborítása került itt elő, melyet kannelúrázott bronzpánttal szegélyeztek.⁹⁵ Valószínűleg a deszka végét díszíthette. A pikkelydíszek nagy része lepergett (BÓNA 1993, 251). Egyik széle kicsit ívelt, de alapvetően szögletes sarkai vannak. Ez a forma a második típusra jellemző. Ide tartoznak a háromszög-szerű lemezek erősen lekerekített széllel (ZASZECKAJA 1994, 46).⁹⁶

A lévai lelőhelyen találtak még 4 mm széles, kannelúrázott bronzszalag töredékeket szeghellyel.⁹⁷ Nagy valószínűséggel ezek is a nyeregkápát díszíthették (ALFÖLDI 1932, 72).⁹⁸

Nyíregyháza-Oros

A szarmata kori település 207. gödrében, pár centiméterrel a járósínt felett olyan aranyozott ezüstlemez töredékek kerültek elő, amelyek egyértelműen a nyereg díszai voltak.⁹⁹ A négy nagyobb lemez hátoldalán jól megfigyelhetők a famaradványok és az ezüstszegecsek. A gödörből előkerült még egy vékony, bronz merevítőlemez is, mely a nyereglemezhez

⁹⁴ Párh.: Léva (ALFÖLDI 1932, XIII, 11–17), Nyíregyháza-Oros (ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013, Ris. 3–7), Pannonhalma (TOMKA 1986a, Abb. 17, 10), Pécsüszög – más minta (ALFÖLDI 1932, V, 14 és VI, 8), Szeged-Nagyszéksós (FETTICH 1959, IX); *Franciaország*: Mundolsheim (ZEIß 1933, Abb. 1); *Románia*: Conceşti (HARHOIU 1997, Taf. XIX, 20–21); *Moldova*: Sobari (POPA 2001, Fig. 108, 1); *Ukrajna*: Kubej 2. sír (TEJRAL 2010, Abb. 9, 12), Melitopol (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 7, 9), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 4, 15), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 2, 10); *Krím*: Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI – MASTYKOVA 2007, Abb. 5, 2), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV – PRICHODNJUK 2004, Abb. 5, 2); *Oroszország*: Djurso (KAZANSKI 2002, Abb. 12, 1, 13, 16); *Kazahsztán*: Borovoje (TOMKA 2008, Abb. 6b), Soloncsanka I 1. kurgán (TEJRAL 2010, 95).

⁹⁵ Kat. 10.2.

⁹⁶ Ld. 84-es lábjegyzet.

⁹⁷ Kat. 10.7.

⁹⁸ Párh.: Nyíregyháza-Oros (ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013, Ris. 8), Pécsüszög (ALFÖLDI 1932, I, 27–31), Untersiebenbrunn (NOTHNAGEL 2008, Taf. 17, 44).

⁹⁹ Kat. 12.1.

tartozhatott.¹⁰⁰ A lelet valamiféle áldozat lehetett, és az 5. sz. elejére keltezhető (ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013, 117–118).¹⁰¹ A nyereglemez D-alakú, és a 3. típusba sorolható (ZASZECKAJA 1994, 46).¹⁰²

Pannonhalma

Nagy a valószínűsége, hogy a helyszínen talált töredékes, pikkelyes aranylemez a nyeregkápát díszítette.¹⁰³ A lemez 23 karátos aranyból készült, az alján 0,2 cm-es, sima szegély figyelhető meg, amelyen egymás mellett két szöglyuk is van. Mintázata nagyon hasonlít a lévai lemezre (TOMKA 1986a, 442–443). Az első típus a-variációjába sorolható, mivel a látható két szél egyike sincsen lekerekítve, valamint a két oldal derékszöget zár be (ZASZECKAJA 1994, 46).¹⁰⁴

Pécsüszög

Az aranylemez a nyeregdeszka elülső végét ékíthette.¹⁰⁵ Díszítése szokatlan, préselt, zsinagszerű vonalakból álló hálóminta. A lemez szélein jól megfigyelhetők a szöglyukak (BÓNA 1993, 248–249). A pécsüszögi lemez a második típusba tartozik, mivel egyik oldala enyhén ívelt (ZASZECKAJA 1994, 46).¹⁰⁶

Találtak még hasonló mintával díszített lemeztöredékeket. Egyikük különlegessége, hogy sajátos, „bumerágalakúra” készítették.¹⁰⁷ Kiss Attila szerint ez az elülső nyeregkápát díszíthette (KISS 1984, 192).¹⁰⁸

A kannelúrázott szélű, vékony ezüstszalagok is a nyereg díszei lehettek¹⁰⁹ (ANKE 2007, 298).¹¹⁰

¹⁰⁰ Kat. 12.3.

¹⁰¹ Kat. 12.2.

¹⁰² Ld. 84-es lábjegyzet.

¹⁰³ Kat. 13.3.

¹⁰⁴ Ld. 84-es lábjegyzet.

¹⁰⁵ Kat. 14.3.

¹⁰⁶ A poncolt mintának eddig nem ismert a párhuzama, a többi ld. 91. lábjegyzet.

¹⁰⁷ Kat. 14.4.

¹⁰⁸ Párh.: *Francia*o.: Mundolsheim (ZEIß 1933, Abb. 1); *Román*ia: Mojgrád (FETTICH 1953, XLVIII, 4–5, 7); *Ukraj*na: Melitopol (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 7, 3), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 4, 14), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 2, 7).

¹⁰⁹ Kat. 14.5.

¹¹⁰ Párh.: Léva (ALFÖLDI 1932, XIII, 6–10), Nyíregyháza-Oros (ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013, Ris. 8), Untersiebenbrunn (NATHNAGEL 2008, Taf. 17, 44).

Szeged-Nagyszéksós

Egy finoman hajlított és két töredékes, háromszög alakra emlékeztető, vörös-sárga színű aranylemez került elő, mely a nyeregdeszka egyik szárnyát díszíthette¹¹¹ (KÜRTI 2007, 261). Az aranylemez az első típus a-variációjába sorolható, mivel két széle élesen kirajzolódik és lekerekítés nem figyelhető meg (ZASZECKAJA 1994, 46).¹¹²

Egy téglalap alakú ívelt, préselt aranylemez is előkerült, melynek rekeszeiben fehéres kvarc betétek láthatók. Feltehetőleg a nyereg elülső kápáját díszíthette¹¹³ (FETTICH 1953, 21).

A 44 darab, elektron bádogból préselt, négyzetes aranyveret valószínűleg a nyeregtakaró szélét díszítette.¹¹⁴ Ezt támasztja alá a veretek négy sarkain található lyuk, melyek segítségével felvarrták őket. Széleiken rovátkolt drót utánzata figyelhető meg, s közepük gúlaszerűen kicsúcsosodik (KÜRTI 2007, 260–261). Sipovó 3. kurgánjában találtak még hasonlót, azonban ezt már a hunkor utánra datálták.¹¹⁵

Untersiebenbrunn

A három vékony, töredékes, átlukasztott ezüstcsík¹¹⁶ a nyeregkápát díszíthette (NOTHNAGEL 2008, 32).¹¹⁷

A sárvízi nyeregveret elemzését Jörg Kleemann végezte el. A vizsgálata során megállapította, hogy a lapos, filigrán díszítésű lemezcsíkok az elülső nyeregkápa alsó részét díszíthették (KLEEMANN 2007, 134). Ez alapján a lévai, az orosi, a pécsüszögi és az untersiebenbrunni vékony, átlukasztott ezüstcsíkok is hasonló merevítő funkciót tölthettek be.

Megállapítható, hogy a legkorábbi horizontba a keleti típusú, nyeregtakarót díszítő szíjvégek sorolhatók. Ezt követte a préselt, pikkelyesen poncolt aranylemezek horizontja. Átmenetként kezelhető Nagyszéksós, ahol feltételezhetőleg jelen voltak az arany nyereglemezek, azonban már a berakásos vereteket is a nyereg díszítésére használták. Fontos még a madárfej végződésű szíjvég, ami szintén az elülső nyeregkápán lehetett, hasonlóan az

¹¹¹ Kat. 15.4.

¹¹² Ld. 84-es lábjegyzet.

¹¹³ Kat. 15.5.

¹¹⁴ Kat. 15.6.

¹¹⁵ Párh.: *Oroszo.*: Sipovó 3. kurgán (MINAJEVA 1929, Abb. 26).

¹¹⁶ Kat. 16.4.

¹¹⁷ Párh.: Léva (ALFÖLDI 1932, XIII, 6–10), Nyíregyháza-Oros (ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013, Ris. 8), Pécsüszög (ALFÖLDI 1932, I, 27–31).

apahidai sasokhoz. Apahidán már hiányzik a préselt aranylemez, s csak a sasokkal, valamint a rozettákkal ékítették a kápát.

2. 5. Egyéb lovakkal kapcsolatos tárgyak

Árpás

A fiatal férfi sírjában egy állatszobrocska aranyfólia borítását találták meg.¹¹⁸ Emellett egy bronz pálcika is feküdt a sírban, mely a szobrocska nyakrészének merevítése lehetett.¹¹⁹ Az analógiák segítségével és az aranyborítás tanulmányozásával megállapítható, hogy a szobrok nagy valószínűséggel lovat ábrázoltak. A sírból hiányoztak a lószerszámok, ami eléggé szokatlan egy magasabb rangú, magányosan eltemetett férfinél. A szobrocska jelképezhette és helyettesíthette a lovat, illetve a lószerszámokat (TOMKA 2001, 168, 188).¹²⁰ Megfigyelhető, hogy a Közép-ázsiai párhuzamok nem annyira kidolgozottak, mint a krími, illetve a Kárpát-medencei példányok.

Budapest-Zugló

Egymásra hajtott szélű bronzlemez kúpot találtak, melyet a hátoldalán négy elkalapált fejű szöggel erősítettek össze.¹²¹ Valószínűleg csengő volt. A belsejében jól látszik egy vasnyelv töredék. Az alsó széle préselt pontsorral díszített (NAGY 2003, 298).

Egy vas kolomp is feküdt a sírban.¹²² Csonka kúp alakú, lefelé szélesedő, vastag bronzlemezéből készült. Az alján lévő két szögfej kontúrja jól kivehető. Nyelve nem volt a sírban. A bronzlemezt vasoxiddal vonták be, ami a külső oldalon lepergett. A kolompnak mind római és hunkori párhuzamai is vannak (NAGY 2003, 298).¹²³

Léva

Egy díszített, ezüst korbácsnyél¹²⁴ is előkerült (ALFÖLDI 1932, 71).¹²⁵

¹¹⁸ Kat. 2.1.

¹¹⁹ Kat. 2.2.

¹²⁰ Párh.: *Ukrajna*: Novogrigorjevka (AHMEDOV 2001, Fig. 5.4); *Krím*: Beljausz, Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, Ris. 12); *Oroszország*: Kokel' 26. nagykurján XXXVIII 1. sír, 37. nagykurján XXIX (KENK 1984, Abb. 35, Abb. 51); *Kazahsztán*: Kyzyl Kainar (TOMKA 2008, Abb. 1b), Soloncsanka I 1. kurján (TEJRAL 2010, 95).

¹²¹ Kat. 6.4.

¹²² Kat. 6.5.

¹²³ Párh.: *Krím*: Antonovka (ZASZECKAJA 1994, Tabl. 8, 6), Beljausz (AJBABIN 2011, Abb. 27, 16).

¹²⁴ Kat. 10.6.

Szeged-Nagyszéksós

Egy lovaglókorbács nyelének aranyborítása is előkerült, melynek rekonstrukcióját Kürti Béla készítette el (KÜRTI 2007, 260).¹²⁶

A nagajka lehetett az egyetlen eszköz, amellyel a lovakat ösztökélhették, mivel a görögöknél, rómaiaknál, keltáknál és germánoknál is ismert sarkantyút a hunok nem használták (WERNER 1956, 53–54). A lovakkal kapcsolatos tárgyak nagy valószínűséggel mind Belső-Ázsiából eredeztethetőek, mivel legkorábbi párhuzamaik ott találhatók. Azonban figyelembe kell venni, hogy a Kárpát-medencei szobrocska legközelebbi, hasonlóan finoman megmunkált párhuzama a Krímben található, s a távoli analógiák kidolgozatlanabbak [II. Tábla, 3–5].

2. 6. Rekonstrukciók

A lószerszámok rekonstrukcióját elkészíteni nehéz. A viselet meghatározásában a régész segítségére lehet a leletek *in situ* elhelyezkedése. Az 5. századi lovas temetkezéseknél vagy a halotti áldozatoknál azonban nem csak a felszerszámozott lovat helyezik a sírba, illetve a gödörbe, hanem annak szimbólumait, a lószerszámzatot. A mai néprajzi analógiák, valamint technikai megfigyelések segítségével és a tárgyak alakja, mérete alapján egyes kutatók rekonstrukciókat készítettek. Az első megfigyeléseket Minajeva végezte a sipovói nyergen, amely *in situ* került elő. Ekkor megfigyelhető volt, hogy a pikkelyes aranylemezek a nyeregkápa két szárnyán helyezkedtek el (MINAJEVA 1929, 203).

Az első lósír, amelyben a nyeret a ló hátán találták, a melitopoli és a djursói volt. Ezek alapján készítette el Dmitrijev és Ambroz¹²⁷ az első hunkori nyeregrekonstruksiókat [II. Tábla, 6] (AMBROZ 1979, 230; DMITRIJEV 1979, 219). Bóna István egyetértett, hogy a korábban a hátsó kápara képzelt levágott hegyű, háromszög alakú lemezeket az elülső kápa kis szárnyára helyezhették. A nyeregrekonstruksiót a pécsüszögi és a lévai pikkelydíszes lemezek segítségével készítette el [III. Tábla, 1] (BÓNA 1993, 221).

Zaszeckaja a kantárveretek alapján rajzolt egy rekonstruksiót, felhasználva a novogrigorjevskai 8. és 9. sír leleteit [III. Tábla, 2]. Elképzelése szerint a kereszt alakú szíjelosztók az oldalszíjak találkozásánál helyezkedtek el, a homlok és a pofa részen. A

¹²⁵ Párh.: Szeged-Nagyszéksós (ALFÖLDI XVI, 22); *Ukrajna*: Kubej 8. kurgán, 2. sír (TEJRAL 2010, Abb. 9, 16–17); *Oroszo*: Brut (GABUJEV 2007, 296), Sipovó 3. kurgán.

¹²⁶ Kat. 15.15.

¹²⁷ Ambroz a mundolsheimi, a pécsüszögi, a kokeli és a ravennai nyergek rekonstrukcióját készítette el (AMBROZ 1979, Ris. 1, 1–5).

rombusz alakú csüngők a homlok- és az orrszíjakat díszítették, s középen helyezkedtek el. A téglalap alakú veretek a ló pofájának oldalán helyezkedtek el és középen, a két rombusz alakú csüngő közötti szíjon, a homlok- és az orrszíjakon. A félhold alakú csüngők a két vízszintes homlok- és orrszíjon helyezkedhettek el, a rombusz alakú csüngők és a szíjelosztók között. A szíjvégek pedig a kantárszíjak végeit díszítették. Elképzelhető, milyen előkelő személy birtokában lehetett egy ilyen díszesen felszerszámozott ló. Több kutatóban fel is merült annak a lehetősége, hogy ezek a tárgyak csak a temetkezésre vagy ünnepi alkalmakra készültek, és a hétköznapiakban nem szerelték fel a lovakat ilyen díszesen, azonban ezt mostanra elvetették (ZASZECKAJA 1994, Ris. 7, 1).¹²⁸

Kürti Béla több rekonstrukciót is készített a nagyszéksósi lószerszámokról a speyeri katalógus számára. Az első rekonstrukciós képen a négykaréjos díszeket szíjelosztóként helyezi el a kantáron. A többi lószerszám tartozék felhasználásával egy másikat is lehetségesnek tartott, melynél egy négyszög alakú aranycsüngőt illesztett a kantár oldalsó szíjára, s a gyeplőszíjra helyezte a téglalap alakú, kőbetétes vereteket. Az ívelt, téglalap alakú, kvarcbetétes lemezt az elülső nyeregkápa ívére helyezte, s az apró, négyzetes, kúpos aranylemez vereteket a nyeregtakaró szélére képzelte el [III. Tábla, 3–4]. Sikerült egy nagajkát is rekonstruálnia [III. Tábla, 5]. A megmaradt, összenyomott, vastag aranygyűrűk ennek az ostornak a nyelét díszíthették (KÜRTI 2007, 260).

¹²⁸ Dieter Quast 2007-es cikkében megcáfolta ezt (QUAST 2007, 60).

3. A leletegyüttesek elemzése

A késő császárkori és kora népvándorlás kori lószerszámok datálásához a legalkalmasabb fogódzót Jaroslav Tejral kronológiai csoportjai adják. Talán ez a tanulmánya tekinthető a hunkori Duna-vidéki leletekről írt legátfogóbb munkának. Tejral megvizsgálta az írott forrásokat (*Marcellinus Comes, Jordanes*) és megállapította, hogy a legkorábbi hun megjelenés a provinciális római területen a 4. sz. végére tehető, amikor az alánokkal és a gótokkal együtt Pannoniába telepítették őket és ezt követően betagozódtak a római lakosságba. Ezekhez a korai csapatokhoz köti az untersiebenbrunni horizontot, melyben a késő antik elemek összefonódtak a bosporusi, görög-szarmata elit anyagi kultúrájával. Ez a divat a D1 (370/380–400/410) periódusban kerülhetett át az alán és germán vezető rétegtől Közép-Európába. Az egyidejű keleti és késő antik hatásra Pannoniában olyan elitkultúra alakult ki, mely a nyugati provinciák határvidékére is eljutott, valamint Közép-, Kelet-Közép-Európában és az északi Barbarikumban is nyomon követhető. Ezeknél észrevehető a barbár, alán, keleti germán és a hun vezető réteg betagozódása a késő római katonai struktúrába (TEJRAL 2010, 82–85).

Véleménye szerint még nagyon sokan a J. Werner által képviselt állásponton vannak, tehát a kiemelkedő leleteket, így Untersiebenbrunnt is hunnak vallják. Figyelembe kell azonban venni, hogy nagy különbség van az untersiebenbrunnihoz hasonló leletegyüttesek és a ténylegesen hunok¹²⁹ között (TEJRAL 2010, 82–99). A (később) Attila hunjaiként ismert csoport 412/413 körül még csak a Fekete-tenger partvidékét érte el, s csak 420/430 körül jelent meg tárgyi kultúrájuk a Kárpát-medencében (TEJRAL 2010, 116). Keltezési módszerét azonban kritikával kell kezelni, mivel a leletegyütteseket nehéz ennyire pontosan datálni. Emellett nem mindegyik Kárpát-medencei leletegyüttest csoportosította, amit a kronológiai szempontok alapján illesztettem be a meglévő csoportokba.

A hunkor korai szakaszára keltezhető leletegyüttesek [IV. Tábla]

Az árpási fiatal férfi sírjánál jól megfigyelhető, hogyan fér meg egymás mellett a keleti, lovasnomádokra jellemző tárgy¹³⁰ és a késő római, provinciális edény.¹³¹ A korábbi római településen való temetkezés szokása és az É–D-i tájolás is jellemző a korai 5. századra

¹²⁹ Tejral szerint ide sorolhatóak steppei és Kárpát-medencei halotti áldozatok, deponálások. Jellemzője a „préselt aranylemezes stílus” és a késő antik tárgyak hiánya (TEJRAL 2010, 83).

¹³⁰ Kat. 2.1–2.

¹³¹ Kat. 2. *egyéb leletek*.

(TEJRAL 2010, 99). Tomka Péter nem tartotta valószínűnek, hogy az ifjú az „első hullámban” ideérkezett keleti foedusnak volt a tagja, mivel túlságosan steppei a leletanyag és a temetkezési szokás. Ő az 5. sz. második harmadára keltezte a sírt. Maga Tomka is felhívta arra a figyelmet, hogy sok olyan hunokhoz köthető tárgy (pikkelyes nyereglemez, arany lószerszámveretek, stb.) hiányzik a sírból, mely az 5. sz. második harmadára keltezhető temetkezéseknél megvan (TOMKA 2001, 172). Lehetségesnek tartom, hogy egy olyan ifjúról lehet szó, aki nem a 380-as években ideérkezettek leszármazottja volt, de nem is a nagy hun hullámmal érkezett a provinciába, hanem valamikor a kettő között.

Ugyanígy datálhatóak az 5. sz. első évtizedeire a keszthely-gátidombi leletek, köztük a bronzba foglalt vas szájrészes zablá, s a többi tárgy egy része is a hunokhoz köthető (TEJRAL 2010, 102). A zablához hasonló típusok is inkább az 5. sz. elejére jellemzőek.

A „budai” és az újlaki 2. sírban talált nyeregtakarót díszítő szíjvégek szintén a 4. sz. végére – 5. sz. elejére keltezhetők. A hunkori keskeny szíjvég típus közvetlen előzményei lehetnek ezek a keleti, téglalap alakú csöves szíjvégek, melyek lószerszámdíszként funkcionáltak. A szarmata kurgánok anyagában már a 3–4. században megtalálhatók, valamint a Kárpát-medencei Barbarikum területén is megjelentek (pl.: Madaras-Halmok) (AMBROZ 1989, 31–47). Nagy Margit ezt azzal egészítette ki, hogy a rovátkolt, csöves aljú szíjvégeket a késő római korban is készítették és a Duna-vidéken már a hunkort megelőzően lószerszámdíszként használták. A kutatók véleménye alapján megállapítható, hogy az újlaki férfi nem feltétlenül kapcsolható a hunokhoz, s inkább egy a hun foglalást megelőző magas rangú, barbár származású katona lehetett (NAGY 2004, 257).

A Lengyeltótiiban előkerült férfi sír is inkább az 5. sz. korai fázisára keltezhető (TEJRAL 2010, 83). Hasonlóan a többi foederati lelőhelyhez, itt is megjelentek a késő antik és a hunkori elemek. Az üveg pohárnak és a kantár aranyozott ezüst vereteinek főleg római, illetve provinciális területeken vannak analógiáik. Keleten a hasonló díszek más formában jelentek meg, de ott is az antikvitáshoz kötik ezeket a lelettípusokat.

A Magyarországról Berlinbe került lószerszámokat Arbman az Untersiebenbrunn-csoporttal rokonította, hiszen a csüngő balta formája nagyon hasonló, viszont felhívta a figyelmet a díszítés különbözőségére (ARBMAN 1959, 10). A poncolás alapján én is inkább kötném a bosporusi és szarmata területekhez, mint az északi Sösdala-stílushoz. Maga az aranyozott ezüstlemez borítás is a hunkori leletanyag felé mutat kapcsolatot. Emellett a vaszabla és a kerék alakú bronz karikája inkább a 1–4. századi, keleti leletekkel hozható

összefüggésbe. Hasonlóak a krími szarmaták lelőhelyein találhatók.¹³² Ez alapján, a leleteket a hunkort közvetlenül megelőző fázisra keltezném.

Az untersiebenbrunni sír nagy valószínűséggel egy keleti germán, hercegi család tagjáé lehetett. Tejral szerint római megegyezéssel a Carnuntumhoz közel eső, fontos dunai átkelőket felügyelhatték (TEJRAL 2010, 102). A lószerszámveretek ponc- és pecsétlő díszekre a Sösdala-stílus jellemző. Azonban nem köthető teljes mértékben az északi stílushoz, mivel a tárgyakon késő római kézműipari befolyás is felfedezhető. Nothnagel szerint az Untersiebenbrunn-csoport tárgyai olyan provinciális római műhelyekben készülhettek, amelyek a keleti foederatinak dolgoztak (NOTHNAGEL 2008, 167). A balta alakú csüngők ugyanúgy előfordultak római erődökben, barbarikumi és keleti lelőhelyeken is.¹³³ A forma legkorábbi megjelenése az iráni eredetű szarmatákhoz köthető. Ezek általában bronzból készültek és aranyozott ezüstlemezzel fedték vagy üvegberakásokkal díszítették őket. Némelyen tamga is felfedezhető (SAROV 1994, 426).

A hunkor kései szakaszára keltezhető leletegyüttesek (Attila kora) [V. Tábla]

A kutatók általában ide sorolnak minden együttest, amelyben megtalálhatók a préselt, aranylemezes tárgyak (lószerszám, csatok, szíjvégek, stb.) és az 5. sz. második harmadában megjelenő halotti áldozatokat is (Pannonhalma, Pécsüsög, Nagyszéksós). Az egyszerű motívumokkal és szabálytalan köbetekekkel díszített préselt aranylemezes tárgyakat a későbbiekben felváltották a cloisonné technikával készültek (Apahida) (TEJRAL 2010, 110–111).

A zuglói rombusz alakú csüngő díszítése értelmezhető stilizált cikádaként is, hasonlóan a bruti lelet kantárvereteihez (QUAST 2007, 57). A cikáda motívum fontosságát bizonyítja, hogy a pannonhalmi kantárvereteken is megfigyelhetők, valamint Léván ilyen cikáda formájú szíjvégeket helyeztek a sírba. A préselt veretek lelőhelyeinek elhelyezkedése arra mutat, hogy a hunok ezt a leegyszerűsített formát (hurokforma) a Kaszpi- és a Fekete-tenger közti területen vették át, és főleg a lószerszámokon alkalmazták (NAGY 2003, 302). Némely balta alakú csüngőnél is felmerült a kérdés, hogy esetleg balta helyett inkább cikádát ábrázolnának. Azonban ennek kérdése még nem tisztázott.

A korai leletegyüttesekkel ellentétben ekkor már nemcsak jelképes lovas temetkezésekkel kell számolni, hanem nyúzott lóbőrössel, illetve vázmaradványossal is. Az embertani vizsgálatot követően megállapították, hogy a zuglói sírba helyezett férfi 20–25

¹³² Párh. 11.1.

¹³³ Párh. 16.5.

éves, europa-mongoloid típusú volt. Ezzel egyértelműen kizárható a provinciális római népek többsége (NAGY 2003, 297).

A gödi, lévai, nyíregyháza-orosi, pannonhalmi, pécsüszögi és nagyszéksői pikkelyes aranylemezek is arra utalnak, hogy ezeken a lelőhelyeken már a hun hullámmal érkező népekkel kell számolni. Ugyanígy a téglalap alakú, préselt, aranyozott szíjveretek díszítés nélküli, cabochon és cloisonné berakásos változatai is ehhez a 420/430-as évekhez köthetők. Emellett én az aranylemezzel borított zablapálcákat is a korszak jellemzőjeként tüntetném fel. Megtalálhatók Zuglóban, Pannonhalmán, Pécsüszögön és Nagyszéksóson is, bár itt csak az arany hüvely utal meglétére. A stilizált kereszt alakú (négykaréjos) szíjelosztók egyedül a Kárpát-medencében jelentek meg ebben a korszakban. A keleti és a nyugati térségekben is a tényleges kereszt volt elterjedt. A bátaszéki szíjvéget nehéz egyértelműen lószerszámként értelmezni, mivel csak egy darab került elő, viszont a pécsüszögi szíjvégek (4) hasonlósága miatt valószínű a feltételezés.

A gödi töredékek előkerülési helyük miatt hasonlíthatók az árpási és az újlaki nyereglemezekhez. Mindegyikük egy korábban rómaiak által lakott vagy használt területen került elő. Emellett érdekes a nyíregyháza-orosi veret lelőhelye is, mivel a Kárpát-medencében egyedi módon egy településen (szarmata) találták. Bár a telep egyik gödréből került elő, ez nem zárja ki a szakrális célból való eltemetést. Figyelembe kell venni azt is, hogy nem minden esetben köthetők a tárgyak kizárólag a hun néphez. Óvatosan kell bánni az etnikum kérdésével, mivel *quid pro quo* módon cserélődhettek a tárgyak és díszítési módjuk a népcsoportok között.

Néhány kutatóban felmerült, hogy a nagyszéksői leletegyüttes tulajdonosa Ruga vagy Attila volt (BÓNA 1993, 174). A felvetésnek van alapja, azonban biztosan nem köthetők személyhez, hiszen nem áll rendelkezésre a személyükhöz kapcsolható tárgy (mint például a későbbi, Childerich vagy Kuvrat sír esetében). Ami biztos, hogy katonai vezetőnek vagy előkelő, akár királyi származású személynek az emlékei lehettek. Emellett Fettich Nándor véleménye nyomán én is úgy gondolom, hogy legalább két vagy több különböző lószerszámgarnitúrát tettek a gödörbe. Felismerhető a cloisonné és cabochon technika is (FETTICH 1959, 79).

Az apahidai leletegyüttest mindenképpen a D korszak második felére kell keltezni, így már mindegyik itt tárgyalt Kárpát-medencei leletnél későbbi. Mégis jelentős figyelembe venni, hogy mennyi formai és technikai hasonlóság figyelhető meg a nagyszéksői lószerszámgarnitúrákon. Így mindenféleképpen feltételezhető egyfajta kapcsolat a két leletegyüttes között, s így beleillik a kutatásba.

Megvizsgáltam, mennyiben következne be változás a kronológiai csoportokban, hogyha a leletegyüttesek helyett csak a lószerszámokat venném figyelembe. Ez alapján az árpási és a keszthely-gátidombi, Tejral véleményével ellentétben, a későbbi korszakhoz kapcsolható. Az aranyfólia a keleti analógiáknál a préselt aranylemezes horizontnál jelenik meg (pl.: Ust'-Al'ma), míg a gátidombi zabla az egyenes pálca miatt inkább köthető a későbbi horizonthoz. Azonban ez kérdéses, mivel a krími szarmata leletanyagban a korai időszakra is jellemző volt.

Hatások

Felfigyeltem arra, hogy a tárgyakra gyakorolt hatások igen sokszínűek. A balta alakú csüngőknek és a magyarországi zablának a párhuzamai a bosporusi, szarmata-alán területekről származnak, s bár a megmunkálásukban jelentkeznek különbségek, mégis ezekkel mutatnak nagyfokú rokonságot [VI. Tábla, 1–5]. A keleti típusú, csöves aljú szíjvégeknek a legközelebbi analógiái a Kárpát-medencéből, a szarmata kori Barbarikumból származnak, s így ezt a tárgytípust is inkább a szarmatákhoz kötném [VI. Tábla 6–7].

A korábban említett Sösdala-stílus főleg az untersiebenbrunni lószerszámok díszítésén figyelhető meg [VII. Tábla, 1–2]. A tárgyak formája, megmunkálása az antikvitáshoz és a szarmatákhoz is köthető. Emiatt az untersiebenbrunni felszerelés jó példája annak, miként ötvözték több nép jellegzetességét a kor ötvösei.

A préselt, pikkelyesen poncolt, aranylemezes nyeregveretnek, illetve az aranyfóliás szobrocskának is Belső-Ázsiában találhatók meg a legtávolabbi, közvetlen formai párhuzamai. A megmunkálás szempontjából, hasonlóan a baltacsüngőkhöz, a bosporusi szarmata tárgyakkal mutatnak hasonlóságot [VII. Tábla, 3–4].

A préselt lemezes veretek és szíjvégek formailag, illetve technikailag is a délorosz steppén talált, hun lószerszámokhoz kapcsolhatók [VII. Tábla, 5–7]. Csak apró variációk figyelhetők meg, mint például a négykaréjos szíjelosztók megjelenése. A hunokhoz leginkább ezek a tárgyak köthetők.

4. Összegzés

A ló évezredekén keresztül a hatalom és a vagyon szimbóluma volt, s nagy tekintéllyel rendelkezett az a nomád férfi, aki aranyékekkel fel tudta díszíteni lovát. Mindegyik temetkezés és halotti áldozat arról árulkodik, milyen tisztelet és tekintély övezte a lovakat. Az évezredek folyamán egy állatot sem tiszteltek annyira, hogy felékesítsék és magukkal vigyék a túlvilágra. A délorosz steppétől a Franciaország keleti vonaláig húzódó, hunok és segédnépeik által lakott, illetve érintett területen hasonló technikával készült és hasonló módon díszített leletek kerültek elő. Fontos azonban megfigyelni, hogy a Kárpát-medencei területfoglalás hozott új elemeket is a leletanyagba. Ilyen újírtásnak számít a pécsüszögi nyereglemezen először megjelenő zsinagszerű hálóminta és a négykaréjos szíjelosztó, mely a délorosz emléktanyagban nem található meg (BÓNA 1993, 249).

Néhány díszítési technika és tárgytípus továbbélt és megjelent az 5. század közepe utáni germán és avar leletanyagban is (Sárvíz, Blučina). A gepidáknál nem volt jellemző a lovas temetkezés és csak elvétve található egy-egy zabla. Főleg a karikás zabla és a piramis alakú aranyozott bronz veretek jelennek meg a sírokban (BÓNA – NAGY 2002). Emellett a Kárpát-medencei langobardoknál hét lelőhelyen volt teljes, illetve jelképes lótemetkezés, melyeknél leggyakoribb melléklet a vas csikózabla volt (BÓNA – B. HORVÁTH 2009; DIE LANGOBARDEN 2008).

A hunok és alávetett népeik, bár alig néhány évtizedet töltöttek a Kárpát-medencében, mégis nagy mennyiségű leletanyagot hagytak maguk mögött. A nehézség az, hogy a leletegyüttesek vegyes összetételűek. Előkerültek köznépi temetők, előkelő, katonai temetkezések és halotti áldozatok is. A népek keveredése, a kulturális egymásra hatás miatt nem lehet pontosan megmondani, mi jellemző kizárólag a hun leletanyagra és mi az, amit a már itt élő vagy a velük érkező népektől vettek át (TOMKA 1986b, 43).

A lelőhelyek elemzésével az megállapítható, hogy a Kárpát-medencei késő császárkori és kora népvándorlás kori, lovakhoz köthető leletanyag két/több periódusra osztható. A tejrali kronológia szerint az első az 5. sz. legelejére keltezhető, keleti és provinciális elemeket vegyítő jelképes lovas temetkezések. A másik a későbbi, 420/430-as évektől megjelenő lelethorizont, melynek a préselt, aranylemezes tárgyak, valamint a vázmaradványos lótemetkezések, illetve a halotti áldozatok a jellemzői. Emellett számolni kell egy korábbi, 4. sz. végi periódussal is, mivel ekkor telepítették le a provinciában a foedus tagjait. Természetesen nem minden esetben különíthetők el időben ilyen élesen a lelőhelyek, ugyanis

nagyon nehéz az ebben a korszakban földbe helyezett tárgyakat egy vagy több etnikumhoz kötni, ami megkönnyítené a pontos keltezését.

Azonban annyi biztosan megállapítható, hogy az általam megvizsgált tizenhat lelőhely mindegyikénél észrevehető az a változás, mely a foederati érkezésével és a népvándorlás megindulásával kezdetét vette a Kárpát-medencében.

5. Felhasznált irodalom

- AJBABIN 1993 Ajbabin, A.: Pogrebenija kocsevnyicseszkoj znatyi v Krimu konca IV–VI vv. *Materiali po arheologii, istorii i etnografii Tavrii* 3 (1993), 206–211.
- AJBABIN 2011 Ajbabin, A.: *Archäologie und Geschichte der Krim in byzantinischer Zeit*. Mainz, 2011.
- AHMEDOV 2001 Ahmedov, Ilia R.: New data about the origin of some constructive parts of the horse-harness of the Great Migration Period. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th century A. D.* *Múzeumi Füzetek* 51 (2001), 363–388.
- AHMEDOV 2002 Ahmedov, Ilija: Cheek-pieces and elements of harness with zoomorphic decoration in the Great Migrations period. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum*. *Spisy Arch.* 19 (2002), 11–30.
- AHMEDOV 2007 Ahmedov, I.: Le harnachement de Tsibilium. A propos de la formation du type « pontique » de harnachement de l'époque des Grandes Migrations. In: *Tsibilium. BAR International Series* 1721 (2007), 67–73.
- ALFÖLDI 1932 Alföldi András: *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*. Budapest 1932.
- AMBROZ 1979 A. K. Ambroz: K sztatyje A. V. Dmitrijeva. *SovArch* 4 (1979), 229–231.
- AMBROZ 1989 A. K. Ambroz: *Hronologija drevnosztyej Szevernogo Kavkaza V–VII vv.* Moszkva, 1989.
- ARBMAN 1959 Arbman, Holger: Ein ungarisches Zaumzeug. In: *Gandert-Festschrift. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 2 (1959), 9–11.
- BAKAY 1978 Bakay Kornél: Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti. *ActaArchHung* 30 (1978), 149–172.
- BEMMANN 2010 Bemann, Jan: Völkerwanderungszeitliche Artefakte aus dem Schwarzmeergebiet in der Sammlung Pierre

- Mavrogordato. In: *Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina, Tomus II.* Łódź-Warszawa 2010, 41–56.
- BERSU 1964 Bersu, Gerhard: *Die spätrömische Befestigung „Bürgle“ bei Gundremmingen.* München 1964.
- BÓNA 1993 Bóna István: *A hunok és nagykirályaik.* Budapest 1993.
- BÓNA – NAGY 2002 Nagy Margit, Bóna István: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet.* Budapest 2002.
- BÓNA – HORVÁTH 2009 B. Horváth Jolán, Bóna István: *Langobardische Gräberfelder in West Ungarn.* Budapest 2009.
- CHARDAEV
– PRICHODNJUK 2004 Chardaev, Vladimir M.–Prichodnjuk, Oleg M.: Hunnenzeitlicher Schmuck aus der Schatzkammer des Höhlenklosters „Pečerskaja Lavra“ in Kiev (Ukraine). *Eurasia Antiqua* 10 (2004), 333–358.
- DIE LANGOBARDEN 2008 *Die Langobarden – Das Ende der Völkerwanderung.* Bonn 2008.
- DMITRIJEV 1979 Dmitrijev A. V.: Pogrebenija vszadnyikov i bojevih v mogilnyike epohi pereszelenija narodov na r. Djurso bliz Novorosszijszka. *SovArch* 4 (1979), 212 – 232.
- FETTICH 1953 Fettich Nándor: *A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet.* Budapest 1953.
- GABUJEV 2007 Gabujev, Tamerlan: Ein hunnenzeitliches Fürstengrab aus dem Kaukasusgebiet. Kurgan 2 des Gräberfeldes Brut. In: *Attila und die Hunnen.* Speyer 2007, 293–297.
- GEIßLINGER 1959/1961 Geißlinger, Helmut: Frühvölkerwanderungszeitliches Zaumzeugzubehör von Dahmker, Kreis Herzogtum Lauenburg. *Offa* 17/18 (1959/1961), 175–181.
- GODŁOWSKI 1995 Godłowski, Kazimierz: Das „Fürstengrab“ des 5. Jahrhunderts und der „Fürstensitz“ in Jakuszowice in Südpolen. In: *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VII siècle.* Saint-Germain-en-Laye 1995, 155–179.
- HARHOIU 1997 Harhoiu, Radu: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien.* Bukarest 1997.

- HOREDT – PROTASE 1972 Horedt, Kurt – Protase, Dumitru: Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen). *Germania* 50 (1972), 174–220.
- ISTVÁNOVITS – KULCSÁR 2013 Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Novaja nahodka szedelnyih obkladok gunnszkogo vremeni iz Szevero-Vosztocsnoj Vengrii. *Stratum plus* №4 (2013), 117–123.
- KAZANSKI 2002 Kazanski, Michel: Die Chronologie der Anfangsphase des Gräberfeldes von Djurso. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum. Spisy Archeologického* 19. Brno 2002, 137–157.
- KAZANSKI – MASTYKOVA 2007 Kazanski, Michel – Mastykova, Anna: Machtzentren und Handelswege in Westalanien im V–VI. Jahrhundert. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy Archeologického* 26. Brno 2007, 173–197.
- KENK 1984 Kenk, Roman: *Das Gräberfeld der hunno-sarmatischen Zeit von Kokel', Tuva, Süd-Sibirien*. München, 1984.
- KISS 1984 Kiss Attila: Archäologische Angaben zur Geschichte der Sättel des Frühmittelalters. *Alba Regia* XXI (1984), 189–208.
- KLEEMANN 2007 Kleemann, Jörg: Bemerkungen zum cloisonnierten Goldbeschlag vom Sárvíz. *ArchÉrt* 132 (2007), 123–141.
- KOCH 2003 Koch, J. K.: Pferdegeschirr. In: *RGA* 23 (2003), 35–50.
- KOVRIG 1982 Kovrig Ilona: Pogrebenije gunsckogo knyjazja v Vengrii. In: *Drevnoszti epohi velikigo pereszelenija narodov V–VIII vekov*. Moszkva 1982, 6–13.
- KUBITSCHKEK 1911 Kubitschek, Wilhelm: Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). *Jahrbuch für Altertumskunde* V (1911), 32–74.
- KÜRTI 2007 Kürti Béla: Fürstliche Funde der Hunnenzeit von Szeged-Nagyszéksós In: *Attila und die Hunnen*. Speyer 2007, 258–261.

- MINAJEVA 1929 Minajeva, T. M.: Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Sipovo. *Eurasia Septentrionalis Antiqua* IV (1929), 194–210.
- MRÁV 2003 Mráv, Zsolt: Archäologische Forschungen 2000–2001 im Gebiet der spätrömischen Festung von Göd-Bócsaújtelep (Vorbericht). *CommArchHung* 2003, 83–114.
- NAGY 2003 Nagy Margit: Hunkori férfisír Budapest-Zuglóból. In: *Vándorutak–Múzeumi Örökség*. Budapest 2003, 297–325.
- NAGY 2004 Nagy Margit: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati szélén. *Budapest Régiségei* 38 (2004), 231–315.
- NAGY 1973 Nagy, T.: *Budapest története I*. Budapest, 1973.
- NAWROTH 2004 Nawroth, M.: Sattel. In: *RGA* 26 (2004), 525–537.
- NOLL 1958 Noll, Rudolf: *Vom Altertum zum Mittelalter*. Wien 1958.
- NOTHNAGEL 2008 Nothnagel, Martina: *Die völkerwanderungszeitlichen Bestattungen von Untersiebenbrunn, Niederösterreich*. Diplomarbeit, Uni Wien, 2008. (Forrás: http://othes.univie.ac.at/1440/1/2008-09-18_0100192.pdf (2012. 04. 22)).
- PALÁGYI 1990 Palágyi, S. K.: Römerzeitliches Pferdegrab in Tihany. *Alba Regia* XXIV (1990), 17–45.
- POPA 2007 Popa, Alexandru: Frühhunnenzeitliche Besiedlung zwischen Ostkarpaten und Dnjestr. In: *Attila und die Hunnen*. Speyer 2007, 169–173.
- PUZDROVSZKIJ – ZAJCEV – NENEVOLJA 1999 Puzdrovskij A. – Zajcev, Ju. – Nenevolja, I.: Pogrebenie voina gunnskogo vremeni na Ust'-Al'minskom mogil'nike. *Chersonesskij sbornik* 10 (1999), 194–207.
- PUZDROVSZKIJ 2010 Puzdrovskij A.: Voinskoe pogrebenie gunnskoj èpochi iz Ust'-Al'minskogo nekropolja. In: *Drevnjaja i srednevekovaja Tavrika. Archeologičeskij al'manach* 22 (2010), 285–310.
- QUAST 2007 Quast, Dieter: Zwischen Steppe, Barbaricum und Byzanz. Bemerkungen zu prunkvollem Reitzubehör des 5.

- Jahrhunderts n. Chr. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007), 35–64.
- SAROV 1994 Sarov, O.: Ein reiches Pferdegeschirr aus Kerc. In: *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten : Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg*. Lublin 1994, 417–427.
- SZŐLÖSSY 1993 Szőlőssy Gábor: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára. *HOMÉ* 31–32 (1993), 563–596.
- TEJRAL 1995 Tejral, Jaroslav: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonaauraum. *Neue Beiträge zur Erforschung im mittleren Donaauraum Spisy Arch.* 1995, 321–362.
- TEJRAL 2010 Tejral, J.: Zur Frage der frühesten hunnischen Anwesenheit in donauländischen Provinzen am Beispiel des archäologischen Befundes. *SlovArch* LVIII-1 (2010) 81–122.
- TOMKA 1986a Tomka Péter: Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *ActaArchHung* 38 (1986), 423–488.
- TOMKA 1986b Tomka Péter: A sztyeppei temetkezési szokások sajátos változata a hun halotti áldozat. *Arrabona* 22–23 (1986), 5–34.
- TOMKA 2001 Tomka Péter: Az árpási 5. századi sír. *Arrabona* 39 (2001), 161–188.
- TOMKA 2008 Tomka, Péter: Zwischen Hsiung-nu und Hunnen aus archäologischer Sicht. In: *Hunnen zwischen Asien und Europa: aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen*. Speyer (2008), 91–99.
- WELKOV 1936 Welkov, I.: Ein frühvölkerwanderungszeitliches Pferdegeschirr von Oescus, Bulgarien. *Germania* 20 (1936), 203–204.
- WERNER 1956 Werner, Joachim: *Beiträge zu Archäologie des Attila-Reiches*. München 1956.

ZASZECKAJA 1979	Zaszeckaja, Irina P.: Boszporszkije szklepi gunnszkoij epohi kak hronologicseszkij etalon dlja datyirovki pamjatnyikov vosztocsnojevropejszkih sztyepej. <i>Kratkije szoobscsenyija</i> 158 (1979), 5–17.
ZASZECKAJA 1994	Zaszeckaja, Irina P.: <i>Kultura kocsevnnyikov juzsnorusszkih sztyepej v gunnszkuiu epohu (konyec IV–V vv.)</i> . Szentpétervár 1994.
ZASZECKAJA 2007	Zaszeckaja, Irina – Kazanszkij, Mihail – Ahmedov, Ilja – Minasdzjan, Rafael: <i>Morszkoj Csulek. Pogrebenyija znatyi iz Priazovja i ih meszto v isztorii plemen Szevernogo Pricsernomorja v posztgunnszkuiu epohu</i> . Szentpétervár 2007.
ZASZECKAJA 2008	Zaszeckaja, Irina P.: <i>Szokroviscsa szarmatov: katalog visztavki; k 100-letyiju szo dnja rozsgyenyija akagyemika Borisza Boriszovicsa Piotrovszkogo</i> . Szentpétervár, 2008.
ZEIß 1933	Zeiß, Hans: Ein hunnische Fund aus dem Elsaß. <i>Germania</i> 17 (1933), 127–128.

Rövidítések jegyzéke:

ActaArchHung: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt: Archaeológiai Értesítő

CommArchHung: Communicationes Archaeologicae Hungariae

HOMÉ: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve

MFME–StudArch: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei. Studia Archaeologica

RGA: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde

SlovArch: Slovenská archeológia

SovArch: Sovetskaja archeologija